

„Katastrofa izbjegnuta za dlaku”: njemački izvori o Kninskoj bitci 1944.

GAJ TRIFKOVIĆ

Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
trifkovg@gmail.com

Bitka koja se odigrala u Kninu i njegovoj okolini u studenom i prosincu 1944. spada u red najvažnijih događaja Drugoga svjetskog rata na području Hrvatske, odnosno Jugoslavije. Kao takva, zauzimala je istaknuto mjesto u narativu „Narodnooslobodilačkoga rata”, u kojem je bila opisivana uglavnom s partizanske strane. Za takav pristup postojali su i subjektivni i objektivni razlozi. Od prvih treba istaknuti nedostatak volje da se odstupi od ustaljene, službene verzije koja je nastala još za vrijeme rata; od drugih nedostatak primarnih izvora njemačke provenijencije. Zahvaljujući prolasku vremena, dolasku digitalnoga doba i otvaranju dosad teško dostupnih arhiva napokon je moguće „čuti i drugu stranu”. Kako u prikazima samoga tijeka operacija nema većih razlika u spisima suprotstavljenih vojski, ovaj članak koncentrirat će se na sporne i malo poznate aspekte Kninske bitke poput brojnosti, sastava i gubitaka njemačkih snaga te njezino značenje u kontekstu sveukupne strateške situacije Wehrmachta na Balkanskom poluotoku u kasnu jesen 1944. godine.

Ključne riječi: Kninska operacija; Drugi svjetski rat; Wehrmacht; Dalmacija; Stara straža

Kratak osvrt na izvore

„Kninska operacija” bila je vrhunac „Ofenzive za oslobođenje Dalmacije” koju je izveo 8. dalmatinski korpus Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (dalje: NOVJ) od listopada do prosinca 1944. godine. Pod zidinama Kninske tvrđave Wehrmacht je pretrpio vjerojatno najveći pojedinačni poraz na ovim prostorima u cijelom ratu, stoga ne čudi činjenica da je bitka zauzimala posebno mjesto u službenom ratnome narativu. Ipak, i kao takva, ta je epizoda morala čekati punih četrdeset godina na obradu na razini zbornika radova. To djelo sinteza je svih dotadašnjih istraživanja te teme, odnosno završna riječ jugoslavenske historiografije o Kninskoj bitci. Iako je nezaobilazna za rekonstrukciju događaja, knjiga ipak pati od istoga nedostatka kao i svi njezini prethodnici, naime od izrazite „jugocentričnosti”. Za razliku od nekih drugih naslova iz edicije *Za pobjedu i slobodu: učesnici govore*,¹ tom o

¹ Za pune bibliografske podatke vidi odjeljak na kraju članka.

Kninskoj operaciji ne sadržava prilog(e) o planovima i rasporedu protivničke strane. Iako su u pregledu relevantnih arhivskih fondova navedeni i njemački dokumenti iz Nacionalnoga arhiva Sjedinjenih Američkih Država i tadašnjega Arhiva Vojnoistorijskoga instituta u Beogradu, autori priloga praktično se njima nisu koristili. Tako se u cijeloj knjizi od petsto stranica može naći tek nekoliko šturih citata iz primarnih i sekundarnih izvora inozemnoga podrijetla, uglavnom izjava očevidaca. Istine radi, treba reći da je izbor literature na stranim jezicima i više nego oskudan. Najvažnija strana djela o vojnim operacijama iz te faze rata u Jugoslaviji – uključujući ona Ericha Schmidt-Richberga, Karla Hnilicke i Klause Schmidera – spominju događaje u Dalmaciji tek u najkraćim crtama. Nešto više informacija može se naći u monografiji Franza Schramla o njemačko-hrvatskim legionarskim postrojbama. Za razliku od mnogih drugih formacija Wehrmachta, 264. pješačka divizija, koja je ponijela glavno breme borbi, nikad nije dobila vlastitu monografiju. Posljednjih je desetljeća zabilježen rast interesa istraživačke zajednice s anglofonskoga područja za gotovo sve aspekte Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji. Iznimka je, nažalost, vojno-operativni aspekt, pa je u skladu s tim i Kninska bitka ostala gotovo nepoznata.

Što se primarnih izvora tiče, stanje je sljedeće. Američki Nacionalni arhiv odigrao je pionirsku ulogu u komercijalizaciji arhivske građe tako što su zaplijenjeni njemački dokumenti postali široko dostupni u mikrofilmiranom obliku već od početka šezdesetih godina, a od prvih godina ovoga stoljeća i u digitalnom. Najveći problem s tim arhivalijama njihov je ograničeni vremenski i predmetni opseg, uvjetovan uništenjem centralnoga Heeresarchiva u jednom britanskom zračnom napadu posljednjih mjeseci rata. Za razdoblje koje je nama bitno (kasna 1944.) dostupni su praktično samo spisi najviših zapovjednih tijela (uglavnom grupe armija, iznimno armije i korpusi). Oni nude dobar uvid u cjelokupnu situaciju i mehanizam donošenja strateških odluka, ali sadržavaju malo detalja o događanjima na nižim razinama (divizije, pukovnije, bataljuni). Srećom, tu prazninu sada djelomično možemo popuniti dokumentima iz drugih institucija, poput Nacionalnoga arhiva Ujedinjenoga Kraljevstva odnosno Arhiva Ministarstva obrane Ruske Federacije. Njihovi repozitoriji čuvaju, među ostalim, i tisuće dekriptiranih njemačkih radioporuka sa svih razina (čuveni program „Ultra”), kao i jedan svitak rijetkih dokumenata 264. pješačke divizije iz toga perioda. Iako ni oni ne nude odgovore na sva otvorena pitanja, ipak nam omogućavaju stjecanje koliko-toliko jasne predodžbe o događanjima s te strane bojišta.

Evakuacija Dalmacije i Kninska bitka

Njemački planeri počinju se intenzivnije zanimati za istočnu obalu Jadrana, a napose Dalmaciju, već krajem 1942. godine. Velike operacije *Weiss* i *Schwarz* iz prve polovine 1943. izvedene su upravo radi pacifikacije jadranskoga zaleđa i osiguravanja komunikacija koje vode k obali. Krajem iste godine

njihova 2. oklopna armija u nizu energičnih akcija osvaja sve otoke u južnoj i srednjoj Dalmaciji, osim Visa, te na njima uspostavlja glavnu borbenu crtu, koja bi imala primiti prvi udar u slučaju savezničkoga iskrcavanja. Tijekom prvih osam mjeseci 1944. Nijemci budno motre taj najosjetljiviji dio njihove balkanske fronte i vode pravi mali pomorsko-amfibijski rat protiv lokalnih partizana i njihovih britanskih partnera. Monumentalni događaji koji su se odigrali krajem kolovoza i početkom rujna odvlače pozornost svih zaraćenih strana prema istoku: Rumunjska i Bugarska napuštaju Osovinu, a Crvena armija izbija na jugoslavensku granicu. Praktično preko noći cijela Wehrmachtova skupina raspoređena na jugoistoku Europe zapada u smrtnu opasnost: između desnoga krila Grupe armija „Jug” u Mađarskoj i lijevoga krila Grupe armija „E” u Grčkoj praktično da nema njemačkih postrojbi. Feldmaršal Maximilian von Weichs, Glavni zapovjednik Jugoistoka i ujedno zapovjednik Grupe armija „F”, sada ima samo jedan zadatak, a to je zatvoriti tu divovsku brešu koristeći sve resurse koji mu stoje na raspolaganju. Bolni kompromisi su neizbježni: na istok odlaze 7. SS i 1. gorska divizija, kao i glavina divizije „Brandenburg”, prepuštajući time veliki dio unutrašnjosti zemlje partizanima. Divizije s dalekoga Peloponeza, iz Albanije i Crne Gore prisiljene su odati borbene skupine veličine ojačane pukovnije.²

Ni Wehrmachtov kontingent raspoređen na jugu Nezavisne Države Hrvatske (NDH) nije ostao pošteđen. Prvih dana listopada Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga zaključuje da je opasnost od neprijateljskoga iskrcavanja prošla. U skladu s tim, a imajući u vidu nove strateške prioritete i sve težu situaciju na glavnoj fronti, donosi se odluka o napuštanju obalnoga pojasa. Nova crta obrane, nazvana „Zelenom”, prostirala bi se od obronaka Velebita i Dinare preko Širokog Brijega i Mostara pa sve do Nevesinja. Planeri u Berlinu nadali su se da bi se na tim planinskim položajima dalo zaustaviti prodiranje NOVJ prema sjeveru i sjeverozapadu sve do proljeća. Što je najvažnije, crta je bila relativno kompaktna i mogla se držati s manjim snagama, što bi oslobodilo još dvije krupne formacije za službu u Srbiji, 118. lovačku diviziju i 264. pješačku diviziju (zapovjednik general Alois Windisch). Za zaposjedanje „Zelene” crte bile su predviđene 369. i 373. legionarska divizija, koje bi u prvo vrijeme mogle računati na ojačanja iz spomenutih čisto njemačkih postrojbi.³

Kao što je poznato, evakuacija južne Dalmacije od strane V. SS gorskoga zbora doživjela je gotovo potpuni fijasko i rezultirala teškim gubicima kod Stona i Vukova klanca (15. – 23. listopada 1944.).⁴ Isprva se činilo da će XV.

² SCHMIDER, *Partisanenkrieg in Jugoslawien*, 318-319, 328-329, 391-393. Vidi i: TRIFKOVIĆ, „A Case of Failed Counter-Insurgency: Anti-Partisan Operations in Yugoslavia 1943”, 316; TRIFKOVIĆ, „The Key to the Balkans: The Battle for Serbia 1944”, 554; TRIFKOVIĆ, „Damned Good Amateurs’: Yugoslav Partisans in the Belgrade Operation 1944”, 256-257, 271; TRIFKOVIĆ, „Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji”, 208-209.

³ NARA-242, mikrofilm – serija T-1022, svitak 3957, Admiral Jadrana (dalje: AJ), Prilog dnevničkoj zabilješci od 9. 10. 1944. Dalje će se dokumenti iz ovoga arhiva navoditi u obliku: NARA-242/serija/svitak/broj snimke (ako je dostupan)/dokument (nadnevak).

⁴ SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 101-107; NARA-242/T-311/184, Grupa armija „E” (dalje: GAE), Georg Reinicke [zapovjednik 369. pješačke divizije /dalje: PD/] za

gorski zbor (zapovjednik general Gustav Fehn), u čiju je zonu odgovornosti spadao i potez od Splita do Zadra, izbjeci sličnu sudbinu. Posljednjega tjedna u mjesecu njemačke postrojbe uspjele su bez većih poteškoća napustiti obalni pojas i koncentrirati se u Šibeniku, odakle je trebalo uslijediti daljnje povlačenje prema Kninu. Njihova zaštitnica (jedna ojačana pukovnija 264. pješačke divizije) međutim nije bila takve sreće. Iako su neki autori u skorije vrijeme osporili samo postojanje Bitke za Šibenik (2. – 3. studenog), odnosno odbacili ju kao konstrukt socijalističke historiografije, nema sumnje da se taj sudar doista dogodio. Također je sigurno da je završio na izrazitu štetu osovinske strane. Jugoslavenska ratna izvješća govore o 1500 poginulih, ranjenih i zarobljenih neprijatelja, što je bez kritičke analize poslije i prihvaćeno kao službena verzija. Stvarni gubici bili su osjetno manji: 564 mrtvih i nestalih te preko 200 ranjenih; izgubljeno je i 18 topova raznih vrsta i kalibara i 45 motornih vozila. Kako bilo, taj će poraz imati velik utjecaj na buduća događanja oko Knina, čiji branioci više ne mogu računati na ekvivalent dvaju pješačkih bataljuna i četiri do pet bitnica.⁵

U pogledu daljnjih partizanskih planova u Wehrmachtovim stožerima nije bilo dileme. Grad pod Dinarom sa svojom okolicom zatvarao je praktično jedini pravac koji obalu povezuje s unutrašnjošću. Istovremeno povećanje aktivnosti 4. i 11. korpusa NOVJ u Lici, Gorskom kotaru, Kordunu i zapadnoj Bosni, kao i partizanskih snaga u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, upućivalo je na ofenzivu velikoga stila. Po nekima, ona je preko Knina i Bihaća imala voditi do Karlovca, a odatle čak do samoga Zagreba, čiji je garnizon shodno tome dobio instrukcije za povećanje borbene gotovosti. U međuvremenu su položaji oko Knina došli pod prvi udar 8. korpusa NOVJ. Dnevna izvješća govore o žestokim okršajima, posebice u sjeverozapadnom sektoru, gdje obje strane po svaku cijenu nastoje osigurati životno važnu cestu koja je preko Zrmanja Vrela vodila k Bihaću (dalje u tekstu: opskrbna cesta). Nakon gotovo sedam dana borbi (7. – 13. studenog) partizanski pritisak popušta; gotovo iznenađen, kroničar Grupe armija „F” bilježi da su umjesto „očekivanog napada na Knin sa svih strana” registrirani tek neuspješni pojedinačni napadi. Relativno zatišje koje će potrajati blizu dva tjedna omogućit će prebacivanje dijela snaga u okolici Gračaca radi izvođenja jednoga većeg pothvata (kodnoga naziva *Edelweiss*) protiv ličkih i primorsko-goranskih postrojbi NOVJ. Iako uočava-

---

Friedricha-Wilhelma Krügera [zapovjednik V. SS gorskoga zbora /dalje: GZ/] (17. 11. 1944.); TNA-DEFE 3, fasc. 243, poruka HP4553, Evakuacija Dubrovnika (26. 10. 1944.). Dalje će se dokumenti iz ovoga arhiva navoditi u obliku: TNA/kolekcija/fascikl/dokument (nadnevnik dekripta); uz dokumente iz kolekcije HW 5 navodit će se izvorni naslovi i nadnevcij njemačkih poruka.

⁵ NARA-242/T-311/194/685, 699, 716, 728, 743, 753, 774 (dnevna izvješća Glavnoga zapovjednika Jugoistoka /dalje: GZJI/ za period 26. 10. – 1. 11. 1944.); MIKULANDRA, „Društvena i politička zbivanja u Šibeniku”, 43-56; TNA/DEFE 3/308/HP7070, Razno sjeverna Jugoslavija (19. 11. 1944.). Drugi bataljun 893. grenadirske pukovnije (II/893. GP) 264. pješačke divizije ne pojavljuje se u izvorima nakon Šibenske bitke; uslijed velikih gubitaka raspušten je i 582. mornarički streljački bataljun (MSB): NARA-242/T-1022/2551, AJ, Dnevnik (7. 11. 1944.).

ju napadne pripreme 8. korpusa, uključujući stalni dotok pojačanja iz pravca obale, Nijemci dodatno slabe obranu Knina izdvajajući još jedan bataljun 264. pješачke divizije za potrebe fronte na istoku.⁶

Tri dalmatinske divizije (19., 20. i 26.), ojačane jednom tenkovskom i jednom topničkom brigadom, počinju svoj veliki napad na Knin 25. studenog 1944. godine. Ono po čemu se ta bitka izdvaja od svojih parnjaka jest da NOVJ ima uvjerljivu materijalno-tehničku nadmoć nad Wehrmachtom. Do tad nezabilježena jačina (i preciznost) neprijateljske topničke i minobacačke vatre jedan je od najčešćih motiva u njemačkim službenim izvješćima i svjedočenjima preživjelih. Partizani su „izvršno opskrbljeni streljivom”: na sektoru samo jedne satnije raspoređene južno od grada već je prvoga dana ofenzive zabilježeno preko tisuću detonacija. Prvih dana prosinca djelovanje partizanskoga topništva poprima karakter kontinuirane baraže koja onemogućava opskrbu vlastitih bitnica preko dana, ograničava djelatnosti vezista i nanosi teške gubitke kolonama vozila „nasukanim” na cestama koje vode iz grada. U jednom takvu naletu stradava i transport posljednjih preostalih pritvorenika iz gradskoga zatvora, što koriste izvjesni poručnik Kaluzniak i narednik Knorren „da prebjegnu neprijatelju” (protiv njih se očito tada vodio postupak pred divizijskim sudom).⁷

Bez obzira na navedeni primjer, ne može biti riječi o nekom ozbiljnijem padu morala tijekom prvoga tjedna borbi. Branitelji se tuku žestoko, motivirani i strahom od zarobljavanja i zloglasnom naredbom stožera XV. gorskog zbora od 7. studenog 1944., kojom se prijeti desetkovanjem cijelih postrojbi u slučaju iskazivanja masovnoga kukavičluka.⁸ Sve to rezultira visokim gubicima: samo u posljednja dva dana mjeseca poginulo je, ranjeno ili nestalo barem 358 vojnika, a još jedna mornarička satnija morala je biti raspuštena. Kako su partizani do 2. prosinca već stegnuli obruč oko grada, zapovjedništvo zbora daje garnizonu dozvolu za povlačenje prema Zrmanja Vrelu. Prorijeđeni, izmiješani i stisnuti na malom prostoru, Nijemci ne mogu više ni

⁶ NARA-242/T-311/194/881, 900 (obavještajni oficir [dalje: Ic]/Grupa armija „F” /dalje: GAF/, Večernje izvješće, 8. 11. 1944.), 900 (isti izvor, Jutarnje izvješće, 10. 11. 1944.), 1028 (isti izvor, Bilješka za sastanak s načelnikom stožera, 19. 11. 1944.), 1062 (isti izvor, Stanje kod neprijatelja na zapadu, 21. 11. 1944.), 927-928 (GZJI za 2. oklopnu armiju /dalje: OA/, 11. 11. 1944.). Vidi i dnevna izvješća GZJI za period 8. – 14. 11. 1944. u: NARA-242/T-311/194/878, 892-893, 904, 917, 932, 949, 962, kao i 1106 (24. 11. 1944.) te 1049 (GAF, Izvješće o pokretima, 22. 11. 1944.).

⁷ NARA-242/T-311/194/1142, GZJI, Dnevno izvješće (26. 11. 1944.); SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 209. Vidi i: CAMO-500, opis 12477, delo 793 (dalje: CAMO-500/Knin), list 2 (264. PD, Dnevnik, 3. 12. 1944.) te izjave sljedećih časnika, dane 6. i 13./14. siječnja 1945.: list 19 (poručnik Schütz), list 25 (satnik Kreckel), list 26 (satnik Wettengel), list 28 (dr. Mühlhaus), list 30 (bojnik Arndt).

⁸ NARA-242/T-1022/2551, Fehn za Windischa (7. 11. 1944.). Desetkovanje rimskoga stila nije bilo strano Nijemcima, ali se do toga trenutka primjenjivalo samo na satelitskim trupama. Tako je posljednjega dana 1942. strijeljan svaki deseti vojnik 12. satnije 10. domobranske pukovnije zbog otkazivanja poslušnosti tijekom borbi za Sanski Most: NARA-242/T-314/554/293, Zapovjednik njemačkih četa u Hrvatskoj za Vojnoga zapovjednika Jugoistoka (31. 12. 1942.).

pomišljati na organizirani pokušaj proboja. Pod parolom „spašavaj se tko može” sljedećih nekoliko dana manje grupe pokušavaju pronaći slaba mjesta u obruču, uglavnom bez uspjeha. Do 5. prosinca prestao je svaki otpor u Kninu i njegovoj najbližoj okolici. Za preživjele koji su se uspjeli dokopati na brzinu uspostavljene obrambene crte kod Budimira iskušenja još nisu prošla. Ti su položaji zaposjednuti naoko brojnim legionarskim postrojbama, koje su međutim i same na izmaku snaga. Branitelji tri dana odolijevaju napadima svježe 9. dalmatinske divizije, a onda se izvlače u pravcu Srba. Garnizon Gračaca (pet četa pješništva iz 373. i 264. pješačke divizije i jedna topnička bitnica) nije bio te sreće: 9. prosinca gotovo sav strada u velikoj zasjedi koju postavljaju postrojbe 11. korpusa sjeverno od grada. Time su vrata Like napokon otvorena za glavninu NOVJ koncentriranu oko Knina.⁹

Razlozi poraza i strateška važnost Kninske bitke

Retrospektivno gledajući, Knin je bio neizbježna katastrofa. U srži problema leži hazarderski i gotovo maćehinski odnos najviših njemačkih zapovjedništava prema tom odsjeku balkanskoga bojišta. To je prije svega bilo uvjetovano prodorom Crvene armije i njezinih saveznika u Panonsku nizinu. Za von Weichsa je studeni 1944. bio neprekinuti niz kriza: neprijatelj napreduje kroz Srijem, žestoko napada Kraljevski mostobran i uspostavlja vlastiti u Podravini, opsjeda XXI. gorski zbor u Albaniji i Crnoj Gori te ometa povlačenje glavnine Grupe armija „E” kroz Sandžak i Bosnu. Dalmacija pada u drugi plan i jedva da se spominje u službenoj prepisci iz toga perioda. Stječe se dojam da je XV. gorski zbor prepušten sam sebi, ali da će nekako ipak uspjeti izaći na kraj s gerilskom prijetnjom na svojem terenu. Profesionalni ponos časnika regularne vojske zasigurno je igrao izvjesnu ulogu pri formiranju takva stava. Naime, iznimno se rijetko događalo da partizani isključivo vlastitim snagama potuku neku Wehrmachtovu postrojbu ranga pukovnije u klasičnoj bitci. Prema tome, teoretski se moglo očekivati da će ekvivalent jedne divizije ojačan dodatnim topništvom biti dovoljan za držanje fortifikacijski dobro pripremljenih kninskih položaja. Kao što je rečeno, glavninu posade sačinjavala je 264. pješačka divizija. Iako su ju neki suvremenici podrugljivo nazivali „činovničkom” (*Beamte division*), a drugi izražavali sumnju u borbene sposobnosti njezina ljudstva zbog „[dugoga] sjedenja u svojim uporištima”, divizija je zapravo imala sasvim pristojan ratni put. Sve od dolaska iz Francuske u listopadu 1943. bila je raspoređena u sjevernoj Dalmaciji, gdje je vodila stalne borbe s lokalnim partizanima. Najteži poraz koji je pretrpjela u cijelom

⁹ TNA/HW 5/626/CX-MSS-R387(E), CX-MSS-R389(E) i CX-MSS-R390(E), XV. GZ, Dnevna izvješća (29. – 30. 11. i 1. 12. 1944.); SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 208-211; CAMO-500/Knin, list 22, Satnik Hinze, Izjava (14. 1. 1945.); NARA-242/T-311/184, XV. GZ za GAE (7. 12. 1944.); NARA-242/T-311/194/166, GZJI, Dnevno izvješće (12. 12. 1944.).

tom periodu gubitak je jedne satnije na Šolti u ožujku 1944., što je bio rezultat kojega se ne bi posramile ni mnoge kvalitetnije formacije.¹⁰

General-pukovnik Alexander Löhr, koji je u početku bio samo zapovjednik Grupe armija „E” u Grčkoj, zahvaljujući dinamici jesenskih operacija postupno postaje odgovoran za cjelokupnu frontu od Hercegovine i Crne Gore pa sve do Srijema. Krajem studenoga 1944. i XV. gorski zbor biva dodan njegovoj grupi armija. Kninska je bitka na vrhuncu, ali Löhr nije bliže upoznat sa situacijom. Iako stožer 264. pješačke divizije i pored svih poteškoća održava redovnu vezu s vanjskim svijetom, veze između zbora i nadređenih instanci nisu idealne. Vijesti iz Dalmacije šture su i kontradiktorne. Tako u dnevnom izvješću Glavnoga zapovjednika Jugoistoka od 1. prosinca stoji da je „stanje kod Knina stabilizirano”; u telefonskim razgovorima koje su članovi toga stožera vodili istoga dana Knin se ne spominje nijednom riječju. Tri dana poslije – u isto vrijeme kad nastupa potpuno rasulo garnizona – Weichsov obavještajni časnik u svojim zabilješkama piše da su „lokalni neprijateljski prodori suzbijeni” te da počinje vlastita operacija za otvaranje opskrbe ceste. Manjak interesa dijelom je sigurno uvjetovan i početkom velike sovjetsko-jugoslavenske ofenzive u međurječju Save i Dunava (2. prosinca), koja sva ostala događanja stavlja u drugi plan. Tek po dolasku prvih preživjelih iz obruča Nijemci polako počinju shvaćati razmjere i implikacije katastrofe.¹¹

Löhr se našao pred gotovo nemogućim zadatkom: oba njegova krila došla su pod istovremeni udar brojčano i tehnički nadmoćnijega neprijatelja. Pojačanja, međutim, ima samo za jedan sektor. Generalstožerni časnici primjećuju da Srijemska fronta „privlači trupe kao magnet”; praktično sve borbene jedinice koje pristižu s lijeve obale Drine šalju se izravno na sjever. Za Dalmaciju i Liku, udaljene stotinama kilometara teško prohodnog i od gerilaca zaposjednutog terena, jedva da je išta preostalo. Već 6. prosinca 1944. von Weichsov stožer raspituje se o mogućnosti prebacivanja dijelova 117. lovačke ili 181. pješačke divizije, na što mu biva rečeno da bi proces trajao puna dva tjedna. Sredinom mjeseca sve se više spominje mogućnost proboja 104. lovačke od Zenice preko Travnika za Bosanski Petrovac i dalje na sjeverozapad. Löhr požuruje i spajanje svojih dvaju preostalih zborova u Sandžaku da bi se što prije oslobodile snage za intervenciju na Fehnovu odsjeku. Na kraju se XV. gorski zbor morao zadovoljiti tek jednim lovačkim bataljunom prebačenim s Korduna i doknadnim bataljunom 1. gorske divizije, koji stiže u dolinu Une u drugoj polovini mjeseca. Potonji je gotovo „ukraden” ispred nosa 2. oklopnoj armiji, koja želi da se ta i ostale (uglavnom pozadinske) postrojbe 1. gorske divizije zaostale na teritoriju NDH što prije priključe glavnini u južnoj Mađarskoj. Weichs sa svoje

¹⁰ SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 271; NARA-242/T-1022/2551, Zapovjednik pomorske obrane sjeverne Dalmacije (dalje: ZPOSD) za načelnika stožera AJ (25. 10. 1944.); NARA-242/T-1022/3956, AJ, Dnevnik (21. 3. 1944.).

¹¹ CAMO-500/Knin, listovi 24-25, Satnik Kreckel, Izjava (14. 1. 1945.); NARA-242/T-311/184, Löhr za von Weichsa (30. 11. 1944.) i GAE, Dnevno izvješće (4. 12. 1944.); NARA-242/T-311/195/4-5 (GZJI, Dnevno izvješće i stenogram telefonskih razgovora, 1. 12. 1944.), 51 (GZJI/Ic, Bilješka za sastanak s načelnikom stožera, 3. 12. 1944.).

strane podsjeća Berlin na to da je cijela ta divizija samo „posuđena” Istočnom bojištu te da se bez nje neće moći riješiti kriza „kod Bihaća”.¹²

U međuvremenu Fehnu ne preostaje ništa drugo nego da kupuje vrijeme teritorijem. Neposredno nakon napuštanja Knina on se obraća molbom svom nadređenom da mu se odobri prelazak na „pokretno ratovanje”. Löhr odobrava, uz dodatak da to treba prakticirati što je rjeđe moguće, i to samo da bi se izbjegli daljnji teški gubici. U praktičnom smislu to je značilo dozvolu za povlačenje sve do Bihaća, koji se imao braniti po svaku cijenu. U drugoj polovini prosinca ostaci 373. pješačke divizije pod borbom se povlače unskom cestom od Srba sve do Dobrog Sela i Donjeg Lapca, gdje se početkom 1945. fronta stabilizira. Samo su loše vremenske prilike, problemi s opskrbom i odluka Vrhovnoga štaba NOVJ da gonjenje izvodi samo jednom divizijom 8. korpusa (ostale formacije raspoređene su duž obale zbog straha od savezničkoga iskrcavanja) spriječili potpuni kolaps fronte. Načelnik stožera Glavnoga zapovjednika Jugoistoka javlja Vrhovnoj komandi u Berlinu: „Fehnov korpus” – a samim tim i cijeli desni bok njemačkoga rasporeda na Balkanu – „za dlaku je izbjegao katastrofu.”¹³

Početnu mješavinu optimizma i nade da će se Knin moći održati kako je predviđeno nije pomutila ni činjenica da su Nijemci bili dobro upoznati s kapacitetima svojega protivnika. Njihova djelotvorna prislušna služba, koja je u stanju čitati internu komunikaciju NOVJ na svim razinama, prati razvoj dalmatinskih divizija praktično od trenutka kad su dobile svoje prve radiostanice. Prvih mjeseci 1944. potvrđeno je postojanje svih vrsta tečajeva za obuku na Visu te velike materijalne pomoći Saveznika; utvrđeno je i to da 26. divizija – koja je već označena kao formacija visoke borbene vrijednosti – raspolaže ekvivalentom vlastite topničke brigade. Za razliku od te prve prave regularne postrojbe NOVJ, ostale divizije 8. korpusa isprva pate od svih onih problema uobičajenih za klasične partizanske formacije. Tako Nijemci krajem rujna drže da svaka od njih ima u prosjeku tek oko 2200 ljudi, gotovo četiri puta manje od 26. divizije (procjena se vjerojatno odnosi samo na broj naoružanih boraca). Stanje s opremom također nije najbolje: tijekom listopada 9. divizija raspolaže s ukupno 93 topovske granate i pet motornih vozila, 19. divizija s dva neispravna topa, a 20. divizija žali se na nedostatak odjeće i obuće. Raspad osovinske vlasti u Dalmaciji pozitivno se odražava na njihovo brojčano stanje: do sredine studenoga 19. divizija novači ne manje od 2314 ljudi, a 20. divizija u svoje redove uvrštava oko 1200 prebjega¹⁴. To, u kombinaciji s otvaranjem op-

¹² NARA-242/T-311/195/87, 192, 201, 243, 254, 362 (GZJI, Stenogrami telefonskih razgovora, 6., 14., 15., 17., 18. i 24. 12. 1944.), 208 (GAE za GZJI, 14. 12. 1944.), 209 (GZJI za Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga /dalje: VZOS/, 15. 12. 1944.); NARA-242/T-311/184, GAE za LXXXI. armijski zbor i XXI. GZ (15. 12. 1944.).

¹³ NARA-242/T-311/195/101-103, GZJI za VZOS (7. 12. 1944.); NARA-242/T-311/184, Löhr za GZJI (6. – 7. 12. 1944.), GAE za XV. GZ (7. i 11. 12. 1944.); ANIĆ, *Povijest Osmog korpusa*, 177-178.

¹⁴ Ovaj broj, osim pravih prebjega, vjerojatno uključuje i sve druge kategorije mobiliziranih (dragovoljce, uhvaćene bjegunce, prisilno unovačene zarobljenike itd.).

skrbnih kanala iz Italije, dovodi do znatnoga porasta ukupne borbene moći. Već za vrijeme prve faze Bitke za Knin obavještajni odjel Grupe armija „F” zaključuje da su borbe izgubile karakter gerilskoga rata te da je neprijatelj kvalitetom ravan regularnim trupama. Opseg poraza čak budi sumnju da partizanima zapravo rukovode britanski časnici; to međutim negira sam general Fehn, koji javlja da pred njim stoje „isključivo Titove snage”.¹⁵

Stožer XV. gorskog zbora isprva nije bio informiran samo o ustroju neprijateljske vojske nego i o njezinim planovima. Tako je prijedlog 19. divizije za operacije oko Knina (čija je glavna ideja presijecanje opskrbe ceste k Zrmanja Vrelu) bio dešifriran praktično čim je upućen u eter (5. studenog 1944.); isto vrijedi i za poruke o rasporedu i zadacima preostalih divizija upućene u danima koji slijede. Nijemci na isti način saznaju i da 20. divizija ima osjetne gubitke te je znatnim dijelom popunjena bivšim domobranima i četnicima. Veliko zadovoljstvo vjerojatno im pričinjavu i vijesti o zaoštrenim odnosima s Britancima u Zadru te zahtjev za pojačanje partizanskoga garnizona u tom gradu, što bi značilo manje ljudi za glavnu bojišnicu. Podaci o navodnom kretanju osovinskih snaga sadržani u radijskoj komunikaciji također su bili od velike važnosti za razumijevanje rada i kvalitete partizanske obavještajne službe. Na njemačku žalost, taj „sigurni izvor” (*sichere Quelle*), kako je glasila službena konspirativna oznaka, „presušio” je u drugoj polovini studenoga, kad se uvode nove šifre za više zapovjedne razine. No, kao što je napomenuto, iz obostranoga rasporeda snaga, stanja infrastrukture i konfiguracije terena nije bio problem predvidjeti tijek druge faze bitke.¹⁶

Nijemci prvi put ulaze u Knin nakon pada Italije u rujnu 1943.; otad je grad jedno od glavnih uporišta u ovom dijelu zemlje, što podrazumijeva i postojanje velikih skladišta materijala. Sve dok se neprijateljska prijetnja ostvaruje u klasičnim oblicima gerilske aktivnosti (manje zasjede, miniranje ceste itd.), odnosno sve dok partizani izbjegavaju okršaje velikoga intenziteta, opskrba situacija je stabilna. Međutim, XV. gorski zbor potpuno je nespreman za novu vrstu borbe koju mu nameće dobro naoružani 8. dalmatinski korpus. Sudbina cijeloga kninskog položaja sada ovisi o jednoj jedinjoj cesti (onoj prema Bihaću), kojom dominiraju visovi s obje strane i koja se može presjeći na bezbroj mjesta. Napadači ovoga puta nisu male skupine gerilaca koje se mogu otjerati s nekoliko bacačkih mina, nego krupne regularne formacije. Rano dolazi do situacije u kojoj se zalihe troše brže no što se mogu dostaviti. To je

¹⁵ NARA-242/T-311/286, 2. OA/Ic za GZJI (2. 5. 1944.); NARA-242/T-311/189/306-307, 2. OA, Procjena snage komunističkih postrojbi (22. 9. 1944.). Vidi i dnevna izvješća o stanju kod neprijatelja pripremljena od 4. pukovnije za radioizviđanje u: NARA-242/T-311/189/952 i 1064 (5. i 22. 10. 1944.), 1081, 1215 i 1224 (4., 13. i 14. 11. 1944.). Vidi još i: NARA-242/T-311/194/900, GAF/Ic, Jutarnje izvješće (10. 11. 1944.); NARA-242/T-311/184, GAE/Ic, Dodatak dnevnom izvješću (6. 12. 1944.) te NARA-242/T-311/195/101, GZJI za VZOS (6. 12. 1944.).

¹⁶ Vidi dnevna izvješća 4. pukovnije za radioizviđanje u: NARA-242/T-311/189/1086-1087, 1186, 1191, 1203-1204, 1209, 1231, 1241-1242 (5., 7., 8., 10., 12., 19., 17. 11. 1944.), kao i 1293 (Sumarno izvješće studeni 1944.) i 1307-1308 (Karte, 1. 12. 1944.). Za više podataka o funkcioniranju i važnosti njemačke prislušne službe vidi: TRIFKOVIĆ, „The German ‘Ultra’”, 104-120.

stalni izvor glavobolje za njemačke stožere. Već 2. studenog 1944. zbor javlja da ima manje od jednoga bojeva kompleta pušcanoga i topničkoga streljiva, što ne omogućava normalno vođenje operacija. Poruku sličnoga sadržaja šalje devet dana poslije, a 22. studenog piše da je opskrba situacija „napregnuta do maksimuma”. Izlaz se traži u opskrbi Knina iz zraka, ali vremenske prilike se pogoršavaju: krajem mjeseca snježni nanosi zatvaraju dionicu opskrbe ceste Budimir – Bihać (u potonjem se nalazi središte pozadine zbora). Uz višu silu na djelu je i ljudski faktor: opskrbnik nadređene 2. oklopne armije odbija zahtjev da se glavno pretovarno mjesto izmjesti iz Novske za Bosansku Dubicu, što je dodatno opterećenje za ionako napregnute transportne kolone.¹⁷

Odnosi između kopnene vojske i ratne mornarice također nisu bili najbolji. U trenutku evakuacije obale mornarički kontingent u sjevernoj Dalmaciji imao je između 1500 i 2000 vojnika. Kako se radilo o čisto njemačkim postrojbama naoružanim velikim brojem automatskih protuzračnih topova, Fehn ih je, prirodno, nastojao što duže zadržati pod svojom kontrolom. S druge strane mornarički stožeri pokušavali su svoje ljudstvo što prije izvući iz opasne zone, objašnjavajući da se radi o starijim obveznicima koji su neobučeni i nenaviknuti na marševe i borbe na kopnu. Neki su časnici išli i dalje, tvrdeći da vojska svjesno gura mornare „u vatru” te da je za zaštitu interesa mornarice od raznih makinacija potreban „najveći pritisak”. Sporovi su obično rješavani arbitražom na višim razinama, ali te odluke ponekad samo dodatno zakompliciraju situaciju. Na primjer, Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga sredinom studenoga 1944. odlučuje da svi pripadnici bivših obalnih bitnica koji se trenutačno nalaze na glavnoj borbenoj crti ostaju gdje jesu, a sve ostalo mornaričko ljudstvo ima se slati za Zagreb. Ta se odluka izričito odnosila i na streljačke bataljune, koji međutim nisu ništa drugo do skup posada koje su svoje „cijevi” ostavile na obali. Rezultat su kompromisi kojima nije zadovoljna nijedna strana. Od dva takva bataljuna koja su se u to vrijeme zatekla u sjevernoj Dalmaciji jedan biva poslan prema Bihaću, ali drugi ostaje u Kninu. Isto tako XV. gorski zbor odbija vratiti posuđene „flakove” sve dok mornarica ne obuču zamjenske posade iz redova vojske (o obuci, naravno, ne može biti govora dok traju borbe).¹⁸

Njemačko vodstvo baziralo je svoj plan operacija oko Knina više na željama nego na realnim mogućnostima te propustilo osigurati odgovarajuću opskrbu svojih trupa i punu suradnju između vidova oružanih snaga. Ipak, krivci za poraz traže se u postrojbama popunjavanim iz NDH. „[...] Hrvat-

¹⁷ Detalji o opskrbi nalaze se u dekriptima poruka koje je XV. gorski zbor uputio nadležnim instancama, i to: TNA/DEFE 3/306/HP6548 (13. 11. 1944.), TNA/DEFE 3/307/HP6793 (16. 11. 1944.), TNA/DEFE 3/312/HP8174 (29. 11. 1944.), TNA/DEFE 3/313/HP8469 (3. 12. 1944.), TNA/DEFE 3/314/HP8720 i HP8659 (6. i 5. 12. 1944.). Za opskrbu iz zraka vidi: TNA/DEFE 3/311/HP7851 i TNA/DEFE 3/313/HP8282 (26. i 30. 11. 1944.).

¹⁸ NARA-242/T-1022/2551, ZPOSD, Mjesečni pregled (listopad 1944.); NARA-242/T-1022/2570, Mornarički časnik za vezu pri GAF za Višu mornaričku komandu „Jug” (19. 11. 1944.); TNA/DEFE 3/310/HP7441, ZPOSD, Izvješće (25. 11. 1944.); TNA/DEFE 3/316/HP9029, Sumarno izvješće sjeverna Dalmacija (10. 12. 1944.).

ske postrojbe loše se bore. Zato je i nastala ozbiljna situacija.” Tim riječima operativni časnik Glavnoga zapovjednika Jugoistoka objašnjava događanja kod Knina svojim kolegama iz Grupe armija „Jug”. Njegov parnjak iz Löhrova stožera ne krije čuđenje viješću da su se „Hrvati u Fehnovu zboru [...] brzo pribrali”. Kroničar upravo okončane „anabaze” njemačkih armija iz Grčke piše da „dvjema divizijama kod Knina, sastavljenim uglavnom od Hrvata”, prijeti uništenje. Trupni časnici donekle su pošteniji: zapovjednik izviđačkoga bataljuna 392. pješačke divizije opravdava lošu performancu svojih hrvatskih podčinjenih teškim objektivnim okolnostima, ali ne ostavlja sumnju da su Nijemci ti koji nose glavni teret borbe. Legionarske postrojbe oduvijek su imale problem s dezerterstvom, koje je krajem 1944., uslijed zbivanja u Jugoslaviji i inozemstvu, doživjelo kulminaciju. Dok je u rujnu, odnosno listopadu u legionarskim divizijama registrirano 364, odnosno 390 bjegunaca (od kojih se vratilo 77, odnosno 63), dotle ih je u studenom registrirano čak 700, od kojih su se vratila tek 22. Imajući sve to u vidu, stožer Grupe armija „E” sredinom prosinca predlaže da se izjednači broj Nijemaca s brojem vojnih obveznika NDH u tim formacijama (dotad su Nijemci sačinjavali otprilike 30-40 % sastava). U tom kontekstu zanimljivi su oprečni prikazi borbi u dolini Une. Njemačka izvješća svu krivnju za gubitak ovoga ili onoga položaja pripisuju navodnim slabostima legionara, a stožer 20. dalmatinske divizije zaključuje da se neprijatelj cijelo vrijeme trajanja operacija „branio nevjerovatnom upornošću”. To potvrđuju i veliki gubici te divizije od čak 164 mrtva i 513 ranjenih i promrzlih boraca u otprilike tri tjedna borbi.¹⁹

Iako je Ante Pavelić postigao veliki uspjeh prilikom svojega posljednjeg posjeta Adolfu Hitleru 18. rujna 1944., odnosi između Nijemaca i njihovih štićenika na terenu dosežu najnižu točku baš u ovom periodu. Ustaše Vjekoslava Luburića posljednjega tjedna u studenom otimaju nekoliko ranjenih četnika iz njemačkoga sanitetskog vlaka kod Jasenovca, a mjesec dana poslije i nekoliko osuđenika iz 373. pješačke divizije koji su bili na putu za Njemačku radi izdržavanja kazne. U prosincu se događa i čuveno strijeljanje 36 članova Srpskoga dobrovoljačkoga korpusa u Zagrebu, kao i pokušaj bijega dobroga dijela Ratne mornarice NDH iz Rijeke. Poučeni rumunjskim iskustvom (a vjerojatno i aferom Vokić-Lorković), viši stožeri čak su sumnjali na mogućnost prosavezničkoga puča u režiji samoga državnog vrha. Četnici se nastoje okoristiti tom situacijom, pa dodaju ulje na vatru obavještavajući Nijemce o navodnim pregovorima između ustaša i zapadnih Saveznika u Italiji.²⁰

¹⁹ NARA-242/T-311/195/100 i 115 (Stenogram telefonskih razgovora, 7. i 8. 12. 1944.), 208 (GAE za GZJI, 14. 12. 1944.); NARA-242/T-311/197/14, GZJI, Veliko povlačenje na jugoistoku (siječanj 1945.); NARA-242/T-311/184, XV. GZ za GAE (6. 12. 1944.); NARA-242/T-311/285/867, 881, 884, GZJI, Mjesečni pregledi/dezerterstvo (rujan-studeni 1944.); NARA-242/T-311/185, Dnevna izvješća GAE (20. – 22., 28., 30. 12. 1944.) i XV. GZ za GAE (29. 12. 1944.); *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom V, knj. 37, 134-146, 20. divizija, Izvješće za period 5. 12. 1944. – 5. 1. 1945.

²⁰ NARA-242/T-311/184, GAE za GZJI/Ic (7. 12. 1944.), GAE za sve podređene postrojbe (12. 12. 1944.), GAE/Ic za sve podređene postrojbe (15. 12. 1944.); TNA/DEFE 3/330/BT2697, GAE za GZJI (4. 1. 1945.); TNA/DEFE 3/331/BT2817, GAE, Poruka (30. 12. 1944.).

Dok su prema legionarima bili previše zahtjevni, časnici Wehrmachta za oružane snage NDH imali su samo prezir i sumnju. Teški porazi pretrpljeni oko Sinja i Drniša krajem listopada i početkom studenoga 1944. uvjerali su stožere XV. gorskog zbora i Grupe armija „F” da bi daljnje zadržavanje tih postrojbi u sjevernoj Dalmaciji donijelo više štete nego koristi. Osim 434 (po nekim izvorima 600) ustaša koji su se dragovoljno javili za službu u 373. pješачkoj diviziji, preostalih oko 1300 vojnika šalje se sredinom mjeseca za Bihać. Uslijed spomenutoga porasta napetosti stožer XV. gorskog zbora, osim za ublažavanje posljedica kninskoga debakla, sada se mora brinuti i o miru u vlastitoj pozadini. Tako general Ivan Tomašević, zapovjednik novopostrojene 10. hrvatske divizije sa sjedištem u Bihaću, prepisku s korpusom vodi još samo na hrvatskom jeziku umjesto dotad uobičajenog njemačkog. Gotovo u isto doba (11. prosinca) ustaška bojna u Vagancu odbija izvršiti zapovijed njemačkih časnika uz izliku da za nju vrijede samo upute izdane od spomenutoga generala. Devet dana poslije situacija kulminira oružanim sukobom između pobunjene bojne i jedne lojalne ustaške postrojbe; na kraju su pobunjenici razoružani uz gubitke od 11 mrtvih i 31 ranjenog. Sve to događa se u vrijeme kad 35. divizija NOVJ vrši jak pritisak od Korenice i Prijeboja, a 20. divizija u dolini Une.²¹

Kritike nisu bili pošteđeni ni četnici. Po dolasku u Kninsku krajinu Nijemci su uspostavili suradnju s Momčilom Đujićem kao i prethodno Talijani. Četnici su raspoređeni sjeverno od grada, na krajnjem lijevom krilu osovinskoga rasporeda. Imajući kao podršku tek nekoliko manjih Wehrmachtovih odreda, ti gerilci ne mogu dugo odolijevati napadima dobro opremljene 20. divizije NOVJ. I pored toga njemački očevici ocjenjuju da je upravo njihov „divlji bijeg” 3. studenog 1944. povukao za sobom i legionare te znatno pridonio širenju „masovne psihoze”, koju je bilo veoma teško suzbiti. U naknadnim protunapadima, kojima je 373. pješачka divizija uspjela stabilizirati stanje, sudjelovali su i četnici. Silina velikoga partizanskog napada i sve lošija unutarnja situacija XV. gorskog zbora prisiljava Đujića na povlačenje prema Istri i Primorskoj.²² Pred Nijemcima se taj radikalni korak opravdava izostankom isporuka streljiva; kao što smo vidjeli, u studenom vlada opća nestašica, a njome su četnici, kao pomoćne trupe, nerazmjerno teško pogođeni. Odlazak četnika „prouzročio je znatno slabljenje kninskoga sektora bojišnice”, piše kroničar spomenute divizije. Snalažljiviji časnici nastoje iskoristiti toga jedinoga preostalog saveznika do posljednjega trenutka. Tako 2. prosinca potpukovnik Arthur Strecker²³ iz 264. pješачke divizije odvađa nekoliko sanduka dragocje-

²¹ TNA/DEFE 3/306/HP6548, Zona XV. GZ (13. 11. 1944.); TNA/DEFE 3/310/HP7650, Iz dnevnih izvješća XV. GZ (24. 11. 1944.); NARA-242/T-311/184, GAE za GZJI/Ic (23. 12. 1944.), GAE, Dnevno izvješće (21. 12. 1944.); DEZENG IV, „VII Ustasha Brigade”.

²² Đujić je odluku o povlačenju donio samostalno. Nijemci su to prihvatili (iako, kao što smo vidjeli, ne bez negodovanja), pa su već krajem mjeseca u dogovoru s vlastima u Zagrebu organizirali prebacivanje četnika za Primorsku: JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, 237-241.

²³ Jedan kuriozitet: radi se o istom onom Arthuru Streckeru čije je zarobljavanje nedaleko od Prozora 4. ožujka 1943. služilo kao povod za kontroverzne „Martovske pregovore”: TRIFKOVIĆ, *Parleying with the Devil*, 140-141; NARA-242/T-78/919, Personalna kartica.

noga streljiva kojima „financira” četničko sudjelovanje u jednoj (neuspjeloj) lokalnoj akciji. Đujićeve postrojbe trebale su sudjelovati i u zajedničkom napadu u pravcu Mazina sedam dana poslije. Operacija međutim nije tekla po planu, a kao prvi razlog navodi se to da četnici nisu pružili obećanu pomoć.²⁴

Kninska bitka: brojčani pokazatelji

Najkontroverzniji aspekt Kninske bitke jest pitanje gubitaka Wehrmachta. Najprije nekoliko riječi o terminima. Njemačka vojna terminologija poznavala je više definicija jačine. *Sollstärke* je označavalo propisanu jačinu divizije („po spisku”) i služilo je tek kao orijentir; *Verpflegungsstärke*: opskrbrna jačina divizije, koja je osim svih njezinih članova podrazumijevala i sve one koji su na njezinu „kazanu”, poput neposredno podčinjenih dijelova drugih divizija ili satelitskih trupa, zarobljenika, civilnih radnika itd.; *Iststärke*: stvarna jačina divizije, koja uključuje i one na dopustu, prekomandirane, kao i ranjene i bolesne čiji oporavak neće trajati dulje od osam tjedana; *Tagesstärke*: zbir svih prisutnih ljudi, uključujući i prekomandirane iz drugih postrojbi („na licu”); *Gefechtsstärke* (bojna jačina): zbir svih prisutnih ljudi iz borbenih dijelova divizije (uključujući npr. i vozače vozila za dostavu streljiva); *Kampfstärke* (borbena jačina): zbir svih onih koji neposredno sudjeluju u borbi, uključujući strijelce, posade oruđa i borbenih vozila, tekliče te članove bataljunskih stožera. Osim ovih službenih, u uporabi su ostali i termini poput *Kopfstärke* („broj glava”) ili *Grabenstärke* („rovovska jačina”) ili jednostavno *Stärke*. Najgore je to što izvori često ne prave razliku, stoga je teško utvrditi na što se točno neki broj odnosi.²⁵

Podaci o sastavu kninske posade nepotpuni su i kontradiktorni, pa čak i u primarnim izvorima njemačke provenijencije. Stav jugoslavenske historiografije da je 264. pješačka divizija u bitci sudjelovala cijela, ili bar njezina glavnina, nije točan (vidi priloženu shemu). Polovina borbenih efektivna – jedan stožer pukovnije s četiri pješačka bataljuna (od kojih je jedan sudjelovao u prvoj fazi bitke), pet bitnica i divizijska protuoklopna satnija (uz po jednu satniju vezista i pionira) – poslana je u Srijem. Pozadinske službe bile su evakuirane u pravcu Novske. U Kninu je ostao stožer divizije, dva pukovnijska stožera s ekvivalentom pet pješačkih bataljuna, kao i topnička pukovnija (TP) s isto toliko bitnica. U borbama oko Knina u studenom i prosincu 1944. sudjelovala je glavnina 373. pješačke divizije, i to sa stožerima obiju pukovnija, pet od šest pješačkih bataljuna, izviđačkim bataljunom te stožerom topničke pukovnije

²⁴ SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 206-208; NARA-242/T-311/194/904, GZJI, Dnevno izvješće (10. 11. 1944.); CAMO-500/Knin, list 5 (264. PD, Dnevnik, 8. – 9. 12. 1944.), list 19 (poručnik Schütz, Izjava, 14. 1. 1945.); *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom XIV, knj. 4, 392-393 (502. korpus za Dinarsku oblast, 4. 11. 1944.), 445-448 (Dinarska četnička divizija za njemačku komandu Knin, 1. 12. 1944.).

²⁵ NARA-242/T-501/256/813-819, Vojni zapovjednik Jugoistoka, Utvrđivanje pojma „jačina” (23. 5. 1944.).

s četiri od ukupno devet bitnica. 392. pješačka divizija bila je zastupljena s izviđačkim i dva pješačka bataljuna. Od ostalih postrojbi tu je bilo još osam bitnica 944. pukovnije obalnoga topništva (POT) kopnene vojske, od kojih su se četiri borile kao pješaci. U izvorima se spominje i jedan pionirski bataljun (ili barem njegov stožer), pa čak i jedna satnija obalnih lovaca „Brandenburg” koja, čini se, nije evakuirana brodovima iz Dalmacije u listopadu s ostatkom matičnoga bataljuna. U završnoj fazi bitke tu je i jedan mornarički streljački bataljun uz nekolicinu mornaričkih pionira i pozadinaca.²⁶

Šesnaestoga listopada 1944. XV. gorski zbor ima ukupno 37 912 ljudi, plus najmanje 1353 nenaoružana „dragovoljna pomoćnika” (*Hilfswillige*) stranoga podrijetla. Na dan 1. prosinca broj iznosi 55 831, s tim da bar trećina otpada na brojne snage NDH za čiju je opskrbu odgovoran korpus. Pojedinačne divizije početkom jesenske kampanje u sjevernoj Dalmaciji u personalnom pogledu stoje relativno dobro.²⁷ Stvarna jačina Windischeve formacije, primjera radi, iznosi 10 598 vojnika i 450 dragovoljnih pomoćnika. Neposredno pred „početak kraja” kod Knina njezina opskrbna snaga iznosi 6800 (od kojih je oko 1500-2000 pozadinaca). Razlika u jačini može se objasniti odlaskom srijemskoga kontingenta (oko 3000), kao i gubicima pretrpljenim u listopadu i studenom (482 + 745 = 1227). U istom periodu 392. pješačka divizija raspolaže s oko 10 800²⁸ vojnika, od kojih je možda jedna desetina sudjelovala u bitci. 944. pukovnija obalnoga topništva, bez jednoga diviziona raspoređenog u Hrvatskom primorju, imala je sredinom studenog 944 čovjeka (gubici od rujna naovamo iznosili su 30 poginulih, 39 ranjenih i 114 nestalih). Nakon evakuacije dijela efektiva k Bihaću, kod Knina je do početka bitke ostalo oko 1000 mornara. Najveći je „misterij” 373. pješačka divizija, o čijoj brojnosti nema nikakvih drugih podataka osim da je sredinom listopada raspolagala sa 11 830 vojnika i 160 dragovoljnih pomoćnika. Pored gubitaka pretrpljenih u prethodnim mjesecima (vidi dalje u tekstu), znamo tek da bi zbir nominalne jačine dijelova koji nisu nijednoga trenutka sudjelovali u bitci iznosio oko 2500 vojnika. Ako uzmemo da su i njezine pozadinske postrojbe bile u zoni djelovanja, onda se u trokutu Knin – Gračac – Klanac oko 1. prosinca moglo naći i do 15 000 vojnika Wehrmachta.²⁹

²⁶ Rekonstruirano na temelju sljedećih dokumenata: NARA-242/T-311/184, XV. GZ, Ustroj (22. 11. 1944.), listovi 1-6, kao i XV. GZ, Raspored (7. 12. 1944.); NARA-242/T-311/185, Karte XV. GZ (1. i 3. 12. 1944.), NARA-242/T-314/851/130, XXXIV. armijski zbor, Raspored (15. 12. 1944.).

²⁷ Postojalo je bezbroj varijacija u ustroju raznih vrsta pješačkih divizija; kao referentna vrijednost uzima se propisana jačina modela „Pješačke divizije 44”, koja iznosi 11-12 tisuća ljudi. Za više detalja vidi: CAMO-500, opis 12466, delo 84, listovi 13-18.

²⁸ U dekriptu stoji da je u diviziji prisutno „359 [njemačkih] podoficira i vojnika”, što bi bilo tek oko desetine ubičajenoga broja njemačkih kadrovaca. Kako 392. pješačka divizija u prethodnom periodu nije imala većih borbenih djelovanja/poraza, može se pretpostaviti da je pri dekriptiranju/prevođenju „ispuštena” jedna brojka na kraju.

²⁹ TNA/HW 5/626/CX-MSS-R360(E), Izvješće nacionalsocijalističkoga vodstvenog časnika pri XV. GZ od 16. 10. 1944.; TNA/HW 5/629/CX-MSS-R360(E), XV. GZ / Opskrbnik za GZJI, 4. 12. 1944.; NARA-242/T-311/195/235-236 i 268, GZJI, Pregled gubitaka za listopad i

U Fehnovu završnom izvješću od 8. prosinca 1944. stoji da su njegovi gubici za prvih pet dana mjeseca iznosili 3430 mrtvih, nestalih i zarobljenih te 1058 ranjenih koji su mogli biti evakuirani (ukupno 4488). Prvoga prosinca borbena jačina 264. pješačke divizije je 4670 ljudi. Ovdje su očito uzeti u obzir samo oni njezini pripadnici koji su se zatekli u Kninu i oko njega. Zbog prirode borbi (okruženje, odnosno proboj) svaki je čovjek smatran neposrednim sudionikom, pa otud i toliko velika borbena jačina. O tome koliko je njih točno ostalo u obručima nema konsenzusa, pa čak ni među onima koji su bili zaduženi za vođenje evidencije. Tako operativni časnik javlja da je do 5. prosinca poginulo ili nestalo 2330, ranjeno i izvučeno 330, a da je „na licu” ostalo 1970 vojnika. Pod istim nadnevkom u divizijskom dnevniku stoji da je preostalo gotovo upola manje (otprilike 1000), što je bliže procjenama iz drugih izvora koje govore o od približno 800 pa sve do 1520. Izgubljena je i praktično sva teška oprema i oružje.³⁰

Kako bilo, time je 264. pješačka divizija praktično završila svoju karijeru. Iako se isprva razmatralo i njezino formalno ukidanje – što jugoslavenska historiografija uzima kao činjenicu – od toga se na kraju odustalo. Kostur divizije nastavio je funkcionirati tijekom prosinca sudjelujući u borbama u široj okolici Bihaća. Premda služi kao „rezervoar” iz kojega se popunjavaju druge postrojbe (vidi dalje u tekstu), 264. pješačka divizija i sama u nekoliko navrata prima popunu, i to 460 ljudi iz Trećega Reicha, kao i 280 raspršenih ili zaostalih vojnika koji su se u međuvremenu okupili u Bihaću. Početkom veljače 1945. Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga odlučuje obnoviti diviziju, i to u okupiranoj Danskoj. Kao jezgra će poslužiti nekih 800 veterana; ovdje se gotovo sigurno radi o onima koji su služili sa XV. gorskim zborom jer je srijemski kontingent u to doba već bio raspušten, a njegovo ljudstvo pridruženo drugim divizijama iz sastava Löhrove armijske grupe. Aktivnosti na obnovi traju sve do kraja travnja 1945., kada dolazi zapovijed da se divizija prebaci za Berlin. Na sreću njezinih još neuvježbanih i loše opremljenih pripadnika, taj potpuno neostvariv plan ubrzo biva odbačen; divizija se umjesto u pakao njemačke prijestolnice šalje u Lübeck. Zajedno s ostalim njemačkim postrojbama u tom dijelu Europe kapitulira početkom svibnja.³¹

Iako se 264. pješačka divizija smatra glavnim tragičarom Kninske bitke, 373. prošla je gotovo jednako loše. Po službenim podacima, ta je divizija izgu-

---

studen 1944. [isti dokumenti koriste se u nastavku teksta i za 373. PD]; TNA/DEFE 3/311/HP7800, Sumarno izvješće sjeverni Jadran (25. 11. 1944.); TNA/DEFE 3/316/HP9029, Sumarno izvješće sjeverna Dalmacija (10. 12. 1944.); NARA-242/T-1022/2551, ZPOSD, Dnevnik (19. 21. i 29. 11. 1944.).

³⁰ NARA-242/T-311/184, GAE za GZJI (6. 12. 1944.), XV. GZ za GAE (8. 12. 1944.) i GAE, Preustroj divizija (19. 12. 1944.); CAMO-500/Knin, list 3 (264. PD, Dnevnik, 3. – 4. 12. 1944.), list 33 (264. PD, Zabilješka, n.d.) list 35 (264. PD za XV. GZ, 7. 12. 1944.).

³¹ CAMO-500/Knin, listovi 4-17 (264. PD, Dnevnik, 5. – 31. 12. 1944.); NARA-242/T-311/195/388, GZJI za VZOS (26. 12. 1944.); TESSIN, *Verbände und Truppen*, tom VIII, 274-275; Arhiv Bunkermuseum Hanstholm, Dnevnik zapovjednika oružanih snaga u Danskoj, 72, 171, 173, 179 (18. 2., 24. – 25. i 28. 4. 1945.).

bila barem 2075 ljudi u studenom (322 poginula, 626 ranjenih, 1127 nestalih). Iako je bilo skupih okršaja i na drugim sektorima (recimo kod Cazina), može se uzeti da je većina stradala oko Knina. Za razliku od 264. pješačke, za 373., nažalost, još uvijek nemamo nikakve konkretne brojčane pokazatelje u svezi s gubicima pretrpljenim u prosincu 1944. godine. Žestina borbi kod Knina ogleda se u podatku da je u osam bataljuna i ostacima 944. pukovnije obalnoga topništva koji su se 7. prosinca prikupili kod Budimira bilo samo 2477 ljudi (većina njih vjerojatno je dolazila iz relativno svježije borbene skupine 392. pješačke divizije). 373. divizija praktično je izgubila dva bataljuna i stožer svoje 383. grenadirske pukovnije, kao i cijeli divizion topništva kod Knina, a ista sudbina zadesila je i pristožerne dijelove 384. grenadirske pukovnije kod Gračaca; ostale postrojbe također su pretrpjele osjetne gubitke. U jednom pregledu od 19. prosinca navodi se da je ukupna jačina borbenih dijelova divizije 3300 ljudi. Ako bismo tome dodali i nominalnu jačinu pozadinskih dijelova (oko 1500), došli bismo do broja od oko 5000. To bi opet značilo da je 373. pješačka izgubila otprilike polovicu sastava od sredine listopada do sredine prosinca, što se ipak čini ekscesivnim (nijedan njemački izvor ne spominje gubitke takvih razmjera). Treba napomenuti i da je divizija u tom periodu, osim spomenutih nekoliko stotina ustaša, primila i najmanje jednu veliku skupinu novaka (1000) iz centara za obuku u Austriji. Taj trend nastavio se i poslije, kad se divizija u nekoliko navrata popunjava preživjelima iz Windischeve postrojbe. Neki od 269 ljudi koji su na taj način ustupljeni legionarskoj diviziji 6. prosinca sigurno bi mogli biti uračunati u gubitke pretrpljene u Kninskoj bitci.³²

Gubici ostalih postrojbi bili su jednako visoki. Od 372 čovjeka koliko je imao 581. mornarički streljački bataljun pred početak proboja, samo se njih 128 (od toga 45 lakše ranjenih) dokopalo Budimira do 7. prosinca. Mornarički opkopari prošli su još gore: od 137, preživjelo ih je tek 15 (od toga trojica ranjenih). Po jednoj procjeni, mornarički kontingent na sjeveru Dalmacije imao je do početka prosinca preko 600 nestalih, što je više od jedne trećine broja s kojim se započela kampanja. 944. pukovnija obalnoga topništva izgubila je sva tri divizona s kompletnom opremom i, vjerojatno, dobrim dijelom ljudstva; stožerni personal poslije je iskorišten za formiranje stožera jedne divizijske topničke pukovnije.³³

U završnom izvješću 8. korpusa NOVJ, pisanom dva mjeseca nakon bitke, stoji da su neprijateljski gubici iznosili 6555 mrtvih i 4758 zarobljenih. Broj zaplijenjenoga pješačkog naoružanja – što se smatra najpouzdanijim pokazateljem za žestinu borbi, odnosno visinu gubitaka – ne odgovara tako visokim

³² NARA-242/T-311/184, XV. GZ za GAE (7. 12. 1944.) i GAE, Preustroj divizija (19. 12. 1944.); TNA/DEFE 3/300/HP5198, Sumarno izvješće sjeverna Jugoslavija (1. 11. 1944.); CAMO-500/Knin, list 4, 12-13, 264. PD, Dnevnik (6., 21. – 22. i 27. 12. 1944.).

³³ TNA/HW 5/627/CX-MSS-R390(E), ZPOSD za mornaričkoga časnika pri GZJI (5. 12. 1944.) i AJ za podređena zapovjedništva (6. 12. 1944.); TNA/HW 5/628/CX-MSS-R392(E), ZPOSD za Višu mornaričku komandu „Jug” (7. 12. 1944.); NARA-242/T-311/195/292 (GZJI za VZOS, 20. 12. 1944.) i 396 (GAE, Ustroj topništva, 10. 12. 1944.).

navodima. Partizani su u borbama od Knina do Budimira između 25. studenog i 9. prosinca 1944. zaplijenili oko 6500 komada oružja. S jedne strane dio (možda nekoliko stotina) pripadao je četnicima ili je pronađen u skladištima. S druge strane upada u oči mali broj pištolja i automata (338, odnosno 101) koji se navodi u spomenutom izvješću. Usporedbe radi, 264. pješačka divizija u punom sastavu raspolaže s blizu 3500 jednih i 900 drugih. Sačuvana je i jedna zapovijed Fehnova stožera u kojoj stoji da se veliki broj automatskoga naoružanja koje se nalazi kod pozadinaca ima staviti na raspolaganje za potrebe prve crte. Čak i ako se uzme u obzir da su određeni gubici pretrpljeni i prije bitke, kao i to da je bila prisutna samo polovica divizije, broj je neobično nizak. Može se pretpostaviti da su pobjednici jednostavno zadržali veliki broj visokocijenjenih „Walthera” i „Schmeissera” za osobnu uporabu, odnosno kao trofeje. Možda najtočniju procjenu njemačkih gubitaka dao je stožer 8. korpusa neposredno nakon bitke: 3600 mrtvih i 2600 zarobljenih. S jedne strane to djeluje neobično jer su takve preliminarne procjene u pravilu nepouzdanе; s druge strane doima se logičnim jer nije bilo vremena za „uljepšavanje” podataka. Usporedbe radi, 8. korpus, sa samostalnim postrojbama i sredstvima ojačanja, imao je krajem studenoga 1944. otprilike 34 500 ljudi, od kojih je većina bila orijentirana prema Kninu. Od 25. studenog do 9. prosinca smrtno je stradalo 956 njegovih pripadnika, što jasno ilustrira izvanrednu žestinu borbi. Ove brojke također pokazuju da je svaki izravni napad na fortifikacijski uređene i uporno branjene položaje iznimno skup ma koliko dobro pripremljen bio. Treba istaknuti i da je 264. pješačka divizija gubila otprilike isti broj ljudi dnevno prvih dana prosinca, što potvrđuje staro pravilo da se većina gubitaka pretrpi ne na prvoj crti, nego u pokušaju izvlačenja ispred agresivnoga i nadmoćnoga protivnika.³⁴

Za kraj nekoliko riječi o najtragičnijem događaju Kninske bitke, slučaju tunela Stara straža. I jedna i druga strana slažu se da se u tom željezničkom objektu, koji je služio kao previjalište, dogodila eksplozija u kojoj je stradalo 600-700 njemačkih ranjenika. Nijemci tvrde da su te teške ranjenike ostavili pod zaštitom Crvenoga križa, a da su ih partizani po zarobljavanju pobili. Jugoslaveni pak tvrde da su ga sami Nijemci dignuli u zrak pri povlačenju. Tunel, koji se nalazi na sjeverozapadnim prilazima gradu, prvih dana prosinca postao je žarišnom točkom bitke. U njemu se ili oko njega, duže ili kraće, zadržava stožer divizije, kao i stožer bar jedne pukovnije; osim kao previjalište služi i kao skladište streljiva. Tunel je, po navodima jednoga svjedoka, „imao čudnu privlačnu moć”: raspršeni i zaostali vojnici tu su tražili utočište, a ispred tunela su prolazile kolone koje su se povlačile iz grada. Sve to činilo je Staru stražu privlačnom metom, pa se u sjećanjima preživjelih u više navrata spominje neprijateljska puščana i topnička vatra u njezinoj blizini. Tako je

³⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom V, knj. 38, 259-260, 8. korpus, Operacijski izvještaj o bitci za Knin (15. 2. 1945.); TNA/DEFE 3/311/HP7899, XV. GZ [podređenim postrojbama] (26. 11. 1944.); NARA-242/T-314/560/1024, 264. PD, Stanje divizije (30. 12. 1943.); ANIĆ, *Povijest Osmog korpusa*, 192, 203.

prilikom eksplozije jednoga kamiona natovarenog streljivom ispred zapadnoga ulaza val detonacije izazvao paniku među ranjenicima smještenim u središnjem dijelu tunela. Najzad, u partizanskim izvorima nalazi se podatak da su njihovi gorski topovi 4. prosinca pogodili „barutni magazin iznad tunela”. Uzevši sve u obzir, verzija po kojoj je smrt ranjenika izazvalo kakvo zalutalo zrno čini se najvjerojatnijom.³⁵

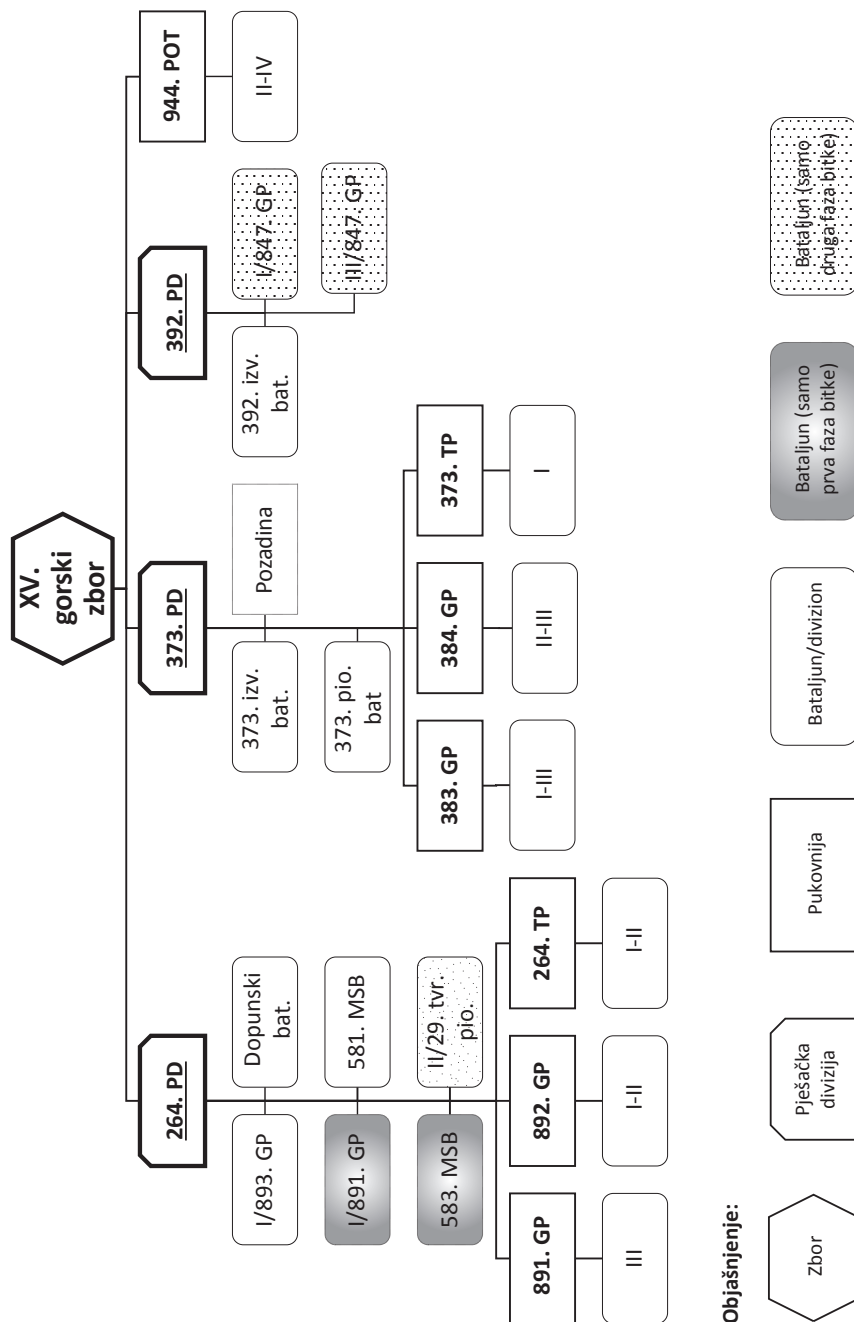
Zaključak

Od rane 1943. pa sve do kasne 1944. Dalmacija je bila strateški najvažniji sektor osovinske obrane u okupiranoj Jugoslaviji. Uslijed sovjetskoga prodora na Balkan i povlačenja njemačkih armija s istočnoga dijela poluotoka Dalmacija gubi svoje prethodno značenje. Tamošnji Wehrmachtov kontingent, sastavljen uglavnom od legionarskih postrojbi i oslabljen odlaskom dobroga dijela svojih efektiva u druge dijelove zemlje, praktično je prepušten sam sebi. Živeći na „staroj slavi” i oslanjajući se na puku sreću, njemačko zapovjedništvo nada se da će i takve trupe biti u stanju održati se na položajima oko Knina sve do proljeća. Taj hazarderski potez rezultira katastrofom jer protivnik više nisu lako opremljene gerilske postrojbe, nego u to doba vjerojatno najsnažnija korpusna postrojba NOVJ. Na krajnji ishod utjecala su i unutarnja trvenja u i između raznih rodova oružanih snaga, kao i loša organizacija opskrbe. Gubitkom dobroga dijela dviju divizija u širem rajonu Knina neprijatelju je put do Bihaća stajao širom otvoren, a rezervi nije bilo. Sreća je na kraju ipak poslužila Nijemce. Zbog zamora i napetih odnosa sa zapadnim Saveznicima partizani ipak nisu nastavili ofenzivu prema sjeverozapadu; strateški desni bok njemačkoga rasporeda na Balkanu će doživjeti kolaps tek na proljeće 1945. godine.

---

³⁵ SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, 211; GUBERINA, „Dvadeseta divizija u kninskoj operaciji”, 315. Vidi izjave sljedećih časnika dane 13. – 14. siječnja 1945. u: CAMO-500/Knin, list 19 (poručnik Schütz), list 22 (kapetan Hinze), listovi 24-25 (satnik Kreckel), list 27 (satnik Wettengel), list 30 (bojnik Arndt). Vidi i: CAMO-500/Knin, list 18, 264. PD za XV. GZ (2. 12. 1944.); *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom V, knj. 37, 468, 19. divizija, Operativni izvještaj o akciji na Knin (25. 1. 1945.).

Schema 1. Ustroj njemačkih snaga na širem području Knina (7. 11. – 9. 12. 1944.)

Arhivski izvori

Arhiv Bunkermuseum Hanstholm, Dnevnik zapovjednika oružanih snaga u Danskoj.

CAMO-500: Centralni arhiv Ministarstva obrane Ruske Federacije, arhivska skupina 500:

- opis 12466, delo 84 (Grupa armija „Centar”).
- opis 12477, delo 793 (264. pješačka divizija).

NARA-242: Nacionalni arhiv Sjedinjenih Američkih Država, arhivska skupina 242:

- mikrofilm – serija T-78, svitak 919 (Vrhovno zapovjedništvo kopnene vojske).
- mikrofilm – serija T-311, svitci 184-185 (Grupa armija „E”), 189, 194-195, 197, 285-286 (Glavni zapovjednik Jugoistoka / Grupa armija „F”).
- mikrofilm – serija T-314, svitci 554 i 560 (XV. gorski zbor), 851 (XXXIV. armijski zbor).
- mikrofilm – serija T-501, svitak 256 (Vojni zapovjednik Jugoistoka).
- mikrofilm – serija T-1022, svitci 2551 (Admiral Jadrana; Zapovjednik pomorske obrane sjeverne Dalmacije), 2570 (Više zapovjedništvo „Jug”), 3956-3957 (Admiral Jadrana).

TNA-DEFE 3: Nacionalni arhiv Ujedinjenoga Kraljevstva, kolekcija DEFE 3, fascikli 243, 300, 306-308, 310-314, 316, 330-331 (Obavještajni podaci iz presretnutoga radioprometa Njemačke, Italije i Japana).

TNA-HW 5: Nacionalni arhiv Ujedinjenoga Kraljevstva, kolekcija HW 5, fascikli 626-629 (Vladina šifrantaska škola).

Objavljeni izvori

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knj. 37 i 38: *Borbe u Hrvatskoj* i tom XIV, knj. 4: *Dokumenti jedinica, komandi i ustanova četničkog pokreta Draže Mihailovića*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968-1969 [za tom V], 1985 [za tom XIV].

Literatura

ANIĆ, Nikola. *Povijest Osmog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943. – 1945*. Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, 2004.

GUBERINA, Rade. „Dvadeseta divizija u kninskoj operaciji”. U: *Za pobjedu i slobodu*, knj. III: *Kninska operacija. Učesnici govore*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1985, 307-318.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb: Globus, 1986.

SCHMIDER, Klaus. *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944*. Hamburg: Verlag E. S. Mittler & Sohn GmbH, 2002.

SCHRAML, Franz. *Kriegsschauplatz Kroatien: die deutsch-kroatischen Legions-Divisionen: 369., 373., 392. Inf.-Div. (kroat.) ihre Ausbildungs- und Ersatzformationen*. Neckargemünd: Kurt Vowinckel Verlag, 1962.

TESSIN, Georg. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und der Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*, tom VIII. Osnabrück: Biblio Verlag, 1973.

TRIFKOVIĆ, Gaj. „A Case of Failed Counter-Insurgency: Anti-Partisan Operations in Yugoslavia 1943”. *The Journal of Slavic Military Studies* 24 (2011), br. 2: 314-336.

TRIFKOVIĆ, Gaj. „The Key to the Balkans: The Battle for Serbia 1944”. *The Journal of Slavic Military Studies* 28 (2015), br. 3: 524-555.

TRIFKOVIĆ, Gaj. „‘Damned Good Amateurs’: Yugoslav Partisans in the Belgrade Operation 1944”. *The Journal of Slavic Military Studies* 29 (2016), br. 2: 253-278.

TRIFKOVIĆ, Gaj. „Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji 1944-1945. iz sovjetskih dokumenata”. *Vojnoistorijski glasnik* 2 (2017), br. 2: 205-233.

TRIFKOVIĆ, Gaj. „The German ‘Ultra’: Signals Intelligence in Yugoslavia 1943-1944”. *Journal of Intelligence History* 17 (2018), br. 2: 104-120.

TRIFKOVIĆ, Gaj. *Parleying with the Devil: Prisoner Exchange in Yugoslavia 1941-1945*. Lexington, KY: University Press of Kentucky; Andarta Books, 2020.

Doktorski radovi

MIKULANDRA, Marijana. „Društvena i politička zbivanja u Šibeniku u razdoblju od 1944. do 1946. godine”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2019.

Internetski izvori

DEZENG IV, H. L. „VII Ustasha Brigade”. *Axis History*, 28. 1. 2013. Pripustup ostvaren 22. 2. 2021. <https://www.axishistory.com/list-all-categories/379-croatia-ustasha/croatia-ustasha-units/8015-vii-ustasha-brigade>.

SUMMARY

‘Catastrophe Avoided by a Hair’s Breadth’: German Sources on the 1944 Battle of Knin

The battle that took place in Knin and its surroundings in November and December 1944 was one of the most important events during World War II in Croatia and Yugoslavia as a whole. As such, the battle occupied a prominent place in the narrative of the Yugoslav Partisans’ ‘People’s Liberation War’. The descriptions, however, were almost always written from the perspective of the winning side. This approach had both objective (lack of German documents) and subjective reasons (unwillingness to change the official—and much embellished—version, which had already begun to take shape during the war). Thanks to the passage of time, as well as the opening and advanced digitisation of archival holdings throughout the world, we now have a chance to take a look at the battle from the perspective of the losing side. As there are no major discrepancies in the German and Yugoslav descriptions of the course of the battle itself, the article at hand will concentrate on its lesser-known or controversial aspects. The reader will thus find out about the German High Command’s fixation with the events transpiring in the eastern parts of Yugoslavia. This effectively meant that the Wehrmacht’s contingent in Dalmatia was all but abandoned to its fate. The contingent was denied reinforcements and proper supply, and soon succumbed to the semi-regular, numerous, and well-equipped Partisan units operating in the area. The catastrophe brought the entire strategic right flank in the Balkans to the brink of collapse. That the enemy did not advance all the way to Bihać was more due to luck than design: thanks to the strained relations with the Western Allies at that time, the Partisans saw themselves compelled to call off the offensive and concentrate the bulk of their forces closer to the coast. Apart from details on these events, the reader will also find updated information on the German order-of-battle as well as new findings on the scale and type of losses incurred at or around Knin, a topic that is still shrouded in controversy.

Key words: Knin Operation; World War II; Wehrmacht; Dalmatia; Stara Straža